

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi

Şərqi ilk demokratik dövləti - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

28 May–Respublika Günü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsasinin qoyulduğu gündür. Xalqımızın azadlıq və müstəqillik mübarizəsi tarixinə qızıl həflərlə həkk olunmuş 1918-ci il mayın 28-i hər bir Azərbaycan vətəndaşının milli qürur hissi duyduğu, arzularının çiçək açdığı bir gündür. Əsrlərlə azadlıq və müstəqillik arzusu ilə yaşayan Azərbaycan xalqı düz 100 il əvvəl bu işıqlı may günündə arzusuna qovuşdu. Şərqdə ilk dəfə azad, demokratik, dünyəvi dəyərlərə söykənən müstəqil bir respublikanın yarandığı dünyəvi bəyan edildi. Xalqımız 1918-ci il mayın 28-də çar Rusiyasının bir əsrdən artıq davam edən müstəmləkə əsarətindən azad oldu, Şərqi ilk demokratik respublikasının təməlini qoydu. Həmin gün Azərbaycan Milli Şurasının iclasında İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması XX əsrdə xalqımızın həyatında yeni bir mərhələ, tarixi hadisə oldu. Xalqımızın siyasi şüur səviyyəsinin, intellektual və mədəni potensialının, yüksək istedad və qabiliyyətinin göstəricisi idi. Müsəlman Şərqi ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkəmizin çoxəsrlik sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni inkişafının, xalqımızın milli oyanışı və dirçəlişi proseslərinin məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Xalq Cümhuriyyətinin təşəkkül tapmasında və fəaliyyət göstərməsində Cümhuriyyətə rəhbərlik etmiş şəxslər—Əlimərdən bəy Topçubaşovun, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyskiyin, Həsən bəy Ağayevin, Nəsim bəy Yusifbəylinin, Səməd bəy Mehmandarovun, Əliağa Şıxlinski və başqalarının böyük xidmətləri olmuşdur. Bu demokratik dövlət Avropanın demokratik dəyərləri ilə Şərqi mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini özvi şəkildə birləşdirən yeni dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi.

Müsəlman Şərqi ilk respublika—Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması barədə 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında “İstiqlal bəyannaməsi”ni qəbul etməklə elan etdi. Milli Şuranın 24 səsle (iki nəfər—Sultan Məcid Qənizadə və Cəfər bəy Axundov bitərəf qaldı) qəbul etdiyi qərar və altı bənddən ibarət “İstiqlal bəyannaməsi”, yaxud “Misaği-milli” (əqdnamə) Azərbaycan millətinin varlığını bütün dünyaya bəyan etdi. Beləliklə, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk Konstitusiya aktı—“İstiqlal bəyannaməsi”nin qəbulu ilə Azərbaycan dövlətçiliyi Xalq Cümhuriyyəti formasında elan olundu. “İstiqlal bəyannaməsi”ndə demokratik dövlətə məxsus atributların—hakimiyyətin xalqa mənsub olması, vətəndaşların mülki və siyasi hüquqlarının təmsil edilməsi, bütün xalqların və hər bir kəsin milli, dini, sinfi, silki və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, azad inkişafı üçün şərait yaradılması, ən nəhayət, hakimiyyətin bölünməsi kimi prinsiplərin dövlət fəaliyyətinin əsası kimi bəyan edilməsi Azərbaycan xalqının suveren, demokratik, hüquqi dövlət yaratmaq əzmində olduğunu bütün bəşə-

riyyətə nümayiş etdirdi. Mayın 30-da Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi barədə dünyanın əsas siyasi mərkəzlərinə radio-teleqrafı məlumat verildi. “İstiqlal bəyannaməsi”ni qəbul edən Milli Şura Azərbaycan hökumətini təşkil etməyi bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırırdı. Cənubi Qafqazın özünü müstəqil elan etmiş üç dövləti—Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın nümayəndələri Batumda Osmanlı dövləti ilə danışıqlar apararaq iyunun 4-də ayrı-ayrılıqda müqavilə imzaladılar. Müqaviləni Azərbaycan tərəfindən Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.Hacinski imzaladılar. Müqavilənin şərtləri Ermənistan və Gürcüstan üçün çox ağır idi, Azərbaycanla Osmanlı dövləti arasında isə “daimi sülh və dostluq münasibətləri”ni bərqərar edirdi. Nəhayət, 1920-ci il yanvarın 11-də Parisdə Mütəfiq Dövlətlərin Ali Şurası Azərbaycanın istiqlalının de-fakto tanınması haqqında yekdilliklə qərar qəbul etdi. Yanvarın 14-də bu xəbər Azərbaycana çatdırıldı və parlament onu təntənəli şəkildə qeyd etdi. Bu hadisə münasibətilə ümumi amnistiya elan edildi. Yanvarın 19-da Azərbaycanın və Gürcüstanın rəsmi nümayəndələri Paris Sülh Konfransı Ali Şurasının iclasına dəvət edildilər. Antanta Cənubi Qafqazın yeni dövlətlərinin tanımağa onları xarici təcavüzdən qorumaq üçün öz üzərinə öhdəliklər götürdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin de-fakto tanınmasına qədər dövlət quruculuğu sahəsində heç bir təcrübəsi olmayan xalq qısa bir müddət ərzində normal fəaliyyət göstərən dövlət aparatı yaratmağa, 20-dən çox dövlətlə, o cümlədən Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan, İrandən, Belçika, Hollandiya, Yunanistan, Danimarka, İtaliya, Fransa, İsveçrə, İngiltərə, ABŞ, Ukrayna, Litva, Polşa, Finlandiya və başqaları ilə baş konsulluq, konsul agentlikləri səviyyəsində əlaqələr qurmağa nail oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruluşu parlamentli respublika idi. Yeni yaranmış dövlət öz fəaliyyəti dövründə “türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideyası uğrunda mübarizə aparırdı. Hökumət Gəncədəki fəaliyyəti dövründə—1918-ci il iyunun 27-də Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi haqqında fərman imzaladı. Azərbaycan dilli savadlı kadrların çatışmazlığı nəzərə alınaraq, dövlət idarələrində müvəqqəti olaraq rus dilindən də istifadə olunmasına icazə verildi. İyunun 24-də üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan qırmızı bayraq dövlət bayrağı kimi qəbul edildi, noyabrın 9-da isə həmin bayraq üçrəngli—yaşıl, qırmızı və mavi zolaqlardan ibarət olan bayraqla əvəz olundu. 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Universitetinin təsis olunması haqqında qərar qəbul olundu. Dərslər noyabrın 15-də başlandı. Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul olundu. 1919-cu ilin oktyabrında mətbuat sahəsində senzura ləğv olundu. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında kişi və qadın seminarları açıldı, dövlətin hesabına yüzə yaxın gənc azərbaycanlı ali təhsil almaq məqsədilə Av-

“Müsəlman Şərqi ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərafəsində—XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik, azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli azadlıq, milli müstəqillik duyğularını gücləndirmiş, milli dirçəliş, milli oyanış əhval-ruhiyyəsi yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Biz ilk Demokratik Cümhuriyyətin yaranması gününü əziz tutaraq, onu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi günü—Respublika Günü elan etmişik və bu, bizim milli bayramımızdır”.

Heydər ƏLİYEV, ümummilli lider.

ropanın universitetlərinə göndərildi. Ticarəti və daxili bazarı dirçəltmək məqsədilə 1918-ci il avqustun 27-də azad ticarət haqqında fərman verildi, oktyabrın 30-da ticarət donanmasının fəaliyyəti bərpa olundu. 1919-cu ilin yayında Azərbaycan Xəzər donanması yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mübahisəsiz ərazisi 97,3 min kvadratkilometr idi. Gürcüstanla 8,7 min kvadratkilometr, Ermənistanla isə 7,9 min kvadratkilometr həmsərhəd ərazi Azərbaycan hökuməti tərəfindən mübahisəli torpaq sayılırdı. Azərbaycanın əhalisi 2 milyon 862 min nəfər idi ki, onun 70 faizini müsəlmanlar təşkil edirdi. 1920-ci ilin aprelində Denikinin qoşunlarını məğlub edən XI rus ordusu Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşdı. Həmin günlərdə A.Mikoyan başda olmaqla, Bakı bolşevikləri Azərbaycan xalqı adından XI rus ordusunu Azərbaycana dəvət etdilər. Qabaqcadan razılaşdırılmış plana görə, rus ordusu Bakıda bolşevik qiyamının başlanmasından 1-2 gün sonra Azərbaycana soxulmalı idi. Bununla da dünya ictimaiyyətində belə bir rəy yaradılacaqdı ki, Azərbaycan hökuməti xarici hərbi müdaxilənin deyil, daxili qiyamın qurbanı olmuşdur. Lakin Bakıda qiyam başlanmamış—aprelin 26-dan 27-nə keçən gecə XI ordu hissələri Azərbaycan ərazisinə daxil olub Bakıya doğru irəliləməyə başladılar. Sərhəd qüvvələrindən ibarət əsaslı Azərbaycan ordu hissələri düşməne müqavimət göstərə bilmədi. Sovet Rusiyasının Azərbaycana əsl münasibətini V.İ.Leninin 1920-ci il martın 17-də Qafqaz Cəbhəsi Hərbi-İnqilab Şurasının üzvləri Smilqa və Orconikidzeyə göndərdiyi teleqram dolğun əks etdirir: “Bakını zəbt etmək bizə olduqca və olduqca zəruridir, bütün səylerinizi buna verin”. Hələ 1918-ci ilin dekabrında bolşeviklər Bakıda ümumi siyasi tətillər keçirməyə nail oldular. Tətildə 25-dən çox müəssisənin 12 minə qədər fəhləsi iştirak edirdi. 1919-cu ilin mayında bolşeviklər Bakıda ikinci dəfə tətillər keçirməyə cəhd göstərdilər. Azərbaycan bolşeviklərinin sosial bazasını əsasən qeyri-müsəlman əhali təşkil edirdi. 1919-cu il aprelində 25-də Azərbaycanın cənub bölgəsində bolşeviklər tərəfindən qızışdırılan rus əhalisinin milli hökumətə qarşı qiyamı başlandı. Qiyamçılar bölgəni “Muğan Sovet Respublikası” elan etdilər. Avqustun əvvəlində qiyam hökumət qüvvələri tərəfindən yatırıldı. Hökumət torpaq is-

lahatını yubatmasından bolşeviklər məharətlə istifadə etdilər. 1919-cu ilin əvvəllərində bir sıra qezalarda bolşeviklərin rəhbərliyi ilə kəndli çıxışları başlandı. Bunlardan ən güclüsü Gəncədə baş verdi. Bu çıxış 1919-cu ilin sentyabrında yatırıldı. Bolşeviklər Azərbaycanın daxilində də təxribatçılıq fəaliyyətlərini gündən-günə genişləndirdilər. 1920-ci ilin fevralında təsis edilmiş Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının əsas məqsədi ölkədə vəziyyəti gərginləşdirmək, təxribat yolu ilə bolşevikləri hakimiyyətə gətirmək idi. Bu təxribatçı quruma qatı millətçi A.Mikoyan başçılıq edirdi. Böhranı kəskinləşdirən amillərdən biri də Azərbaycanca, xüsusən, Bakıda olan Türkiyə kommunistləri və ittihadçıların xalq arasında geniş nüfuzlarından istifadə edərək, rus ordusunun gələcək yürüşü xeyrinə təbliğat aparmaları idi. Türklər iddia edirdilər ki, guya Qırmızı Ordunun Türkiyədə Kamal hərəkatına köməyə tələsməsinə baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti rus ordusunu öz ərazisindən buraxmaq istəmir. Buna görə də türk kommunistləri yerli və xarici bolşeviklərlə birlikdə milli hökumətə qarşı mübarizə aparmağa məcburdurlar. 1920-ci il fevralın 11-12-də Bakıda Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası təsis edildi. Bolşeviklər partiyasının faktiki rəhbəri Azərbaycan xalqının qatı düşməni A.Mikoyan idi. Partiya milli hökuməti yıxmaq, Sovet Azərbaycanı qurmaq üçün silahlı üsyan xəttini irəli sürdü. Sovet Rusiyası Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmənciliyindən istifadə etdi. 1920-ci ilin əvvəllərində erməni nümayəndələri Moskvada ərazi güzəştləri müqabilində Azərbaycanda hökumətini devirmək planlarını Sovet Rusiyasına təklif etdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentçilik tarixində ikinci dövr və ya Bakı dövrü 1918-ci il dekabrın 7-dən 1920-ci il aprel 27-dək davam etmişdir. İlk iclas—1918-ci il dekabrın 7-də, son iclas—1920-ci il aprel 27-də keçirilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti 18 gün Tiflis şəhərində, təxminən 3 ay Gəncə şəhərində, 19 aydan bir az artıq isə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli İslam Şurası, Nazirlər Şurası Tiflis, Gəncə və Bakıda fəaliyyət göstərirdi. 642-dən artıq hüquqi akt qəbul etmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Müvəqqəti hökuməti Gəncə-

dən Bakı şəhərinə köçdükdən sonra isə parlamentin təşkilinə işinə başlamışdır. Parlament 17 aylıq fəaliyyəti dövründə 145 iclas keçirmişdir. Bu müddətdə 270-dən artıq qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılmış, onlardan 230-a yaxını təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası, hətta bir sıra hallarda məhkəmə aidiyyəti barədə də qərar qəbul edirdi. Belə ki, Nazirlər Şurasının 26 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə casusluqda ittiham olunan 13 nəfər haqqında cinayət işinin Hərbi məhkəməyə verilməsi haqqında qərar qəbul edir. Belə hallar da yeganə olmamışdır. Nazirlər Şurası 5 dekabr 1918-ci ildə Gəncə dairə məhkəməsi yanında hərbi məhkəmənin təşkilinə haqqında qərar qəbul etmişdir. Nazirlər Şurasının “Ələt stansiyasında baş verən hadisələr barədə” 27 yanvar 1919-cu il tarixli qərarında beynəlxalq zəmin üzərində ölümlə, quldurluqla, qadınlar üzərində zorakılıqla müşayiət edilən hərəkətləri törədən şəxslər barəsində cinayət işlərinin hərbi səhra məhkəmələrinə verilməsi və onlar barəsində ölüm cəzasının da tətbiq edilməsi barədə göstəriş verilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası, hətta cinayət işinin başlanması barədə qərarlar da qəbul edirdi. Belə ki, Quba barışıq məhkəməsinin hakim köməkçisi, Quba şəhər istintaq sahəsinin müdiri S.M.Sayılovun barəsində cinayət işi başlanması və istintaq və məhkəmə prosesi başa çatanaqəd tutduğu vəzifəsindən kənarlaşdırılması haqda 16 iyun 1919-cu il tarixdə qərar da qəbul etmişdir. Həmçinin, Nazirlər Şurası 27 iyun 1918-ci il tarixdə dövlət dilinin türk dili (azəri türkcəsi) qəbul edilməsi, bir sıra hallarda cinayət qanunvericiliyi, hətta müstəsna cəza tədbiri—ölüm cəzasının tətbiq edilməsinin müvəqqəti bərpa edilməsi haqda 12 avqust 1918-ci il tarixdə qərar da qəbul etmişdir. Yenə də eyni səbəb üzündən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası 1 oktyabr 1918-ci il tarixdə “Neft sənayesinin milliləşdirilməsinin ləğv edilməsi haqqında”, həqiqi hərbi mükəlləfiyyət haqqında hüquqi aktlar da qəbul etmişdir. Belə ki, Nazirlər Şurasının 18 yanvar 1919-cu il tarixli qərarı ilə ailədə tək olanlar və xalq müəllimləri hərbi mükəlləfiyyətdən azad olmuşlar.

Bəli, bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından 100 il keçir. Bir əsr ərzində ölkəmiz və xalqımız keşməkeşli ömür yaşadı. Həqiqətən də xalqımız bir daha hürriyyət və azadlıq eşqi-ni XX əsrin sonunda, yəni 1991-ci il oktyabrın 18-də ikinci dəfə öz dövlət müstəqilliyini elan edəndə dünyəvi nümayiş etdirdi. Lakin bu dəfə də böyük qurban və itkilər hesabına əldə olunan müstəqilliyimizin itirilməsi təhlükəsi yarandı, yenə də daxili başıpozuqluq, xarici müdaxilə, bədnam qonşularımızın işğalçılıq siyasəti respublikamızı çətin vəziyyətə saldı.

1993-cü ilin may-iyun aylarında hökumət böhranının son dərəcə kəskinləşməsi ilə ölkədə vətəndaş müharibəsinin baş verməsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarananda xalqın çağırışı ilə

ümummilli lider Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gətirildi və Azərbaycan müstəqilliyinin yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi milli dövlətçiliyimizin ideya əsasını məhz Heydər Əliyev yaradıb. Ulu öndərimizin yenidən hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəlməsinə, sənayə məəssisələrinin bərpasına, yeni istehsalat sahələrinin formalaşmasına, özəl sektorun inkişafına güclü təkan verdi. Ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olması və həyata keçirilən islahatlar xarici investitorların respublikamızda fəaliyyət göstərmələrinə də əlverişli şərait yaradı. İmzalananan neft müqavilələri, reallaşan iqtisadi proqramlar hesabına Azərbaycan qısa zamanda tərəqqi etdi, gücləndi.

Müstəqillikdən sonra xalqımızın əldə etdiyi böyük nailiyyətlərdən biri də 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul olunan ilk Milli Konstitusiyamızdır. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyevin xəmsi rəhbərliyi altında hazırlanmış ölkəmizin Əsas Qanunu beynəlxalq standartlara cavab verən mütləq qı bir Konstitusiyadır. Müstəqil dövlətin həyatında Konstitusiyanın oynadığı rolu yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev səlahiyyətli tərkibdə Konstitusiya Komissiyası yaratdı və layihə ulu öndərin rəhbərliyi ilə geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə verildi. 12 noyabr 1995-ci ildə Azərbaycanda çoxpartiyalı əsaslarla parlament seçkiləri keçirildi və eyni vaxtda referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycanın Əsas Qanunu—Konstitusiyası qəbul olundu.

Ulu öndərin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin siyasi fəaliyyəti dünyanın tanınmış ictimai-siyasi xadimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Möhtərəm Prezidentimizin bütün fəaliyyəti Azərbaycan dünya birliyinə iqtisadiyyatına, ölkəmizin mövqelərinin daha da möhkəmləndirilməsinə, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, Milli Ordunun qüdrətlənməsinə, ərazi bütövlüyümüzün təmin olunmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına istiqamətlənib.

Müstəqillik hər birimiz üçün milli mənavi sərvətdir. Bu sərvəti qoruyub saxlamaq, gələcək nəsillərə ötürmək vətəndaşlıq borcumuzdur. Möhtərəm Prezidentimiz bununla əlaqədar demişdir: “Bu gün Azərbaycan dinamik inkişaf edən, öz ehtiyaclarını özü ödəyən müasir ölkədir. Bizim siyasətimiz çox açıqdır, aydındır. Güclü iqtisadi təməl üzərində müasir siyasi sistemin formalaşdırılması, dövlətçiliyin əsaslarının möhkəmləndirilməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının gücləndirilməsi məsələləri bizim üçün prioritet məsələlərdir... Biz müstəqilliyi bərpa etmişik, qoruyub saxlaya bildmişik. Bu gün müstəqilliyi möhkəmləndiririk. Müstəqillik bizim üçün ən böyük sərvətdir, ən böyük nemətdir, ən böyük dəyərdir”.

Lətifə MƏMMƏDOVA, Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi.